

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 44-54.
AUDIT 2025, 3 (49), pp. 44-54.
АУДИТ 2025 3 (49), стр. 44-54.

DOI: 10.59610/bbu3.2025.3.5

İsgəndərova Mehriban Mirqasım qızı,
doktorant,
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
E-mail: vahabzademehriban24@gmail.com
© İsgəndərova M.M., 2025

UOT: 334.7:336.02
JEL: H21, H71

KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNDƏ VERGİLƏRİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - hazırkı dövrdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində vergilərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin metodoloji xüsusiyyətlərinin araşdırılması və müəyyənəndirilməsidir. Məqalədə sahibkarlığın əsas istiqamətlərindən biri olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə tətbiq olunan vergilərin səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə bağlı yanaşmalar ortaya qoyulmuşdur. Bu məqalədə yeni çağırışlar nəzərə alınmaqla, kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətində vergilərin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın metodologiyası baxımından qeyd edək ki, əsasən elmi abstraksiya, analiz, sintez, müqayisəli təhlil, müzakirə olunan problemlərə sistemli və kompleks yanaşma, həmçinin bir qrup tədqiqatçı alimlərin metodoloji yanaşmalarına istinadlar diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - əldə olunmuş və əsaslandırılmış elmi-praktiki nəticələrdən müasir iqtisadi transformasiyalar şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyətində vergilərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə imkan verən mexanizmlərin və alətlərin hazırlanmasında istifadə edilmək imkanları vardır.

Tədqiqatın nəticələri baxımından qeyd edək ki, iqtisadi proseslərin təkmilləşdirilməsinə, çəkilən xərclərin optimallaşdırılmasına və ümumilikdə iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəlmiş fəaliyyət mexanizmlərini özündə ehtiva edən kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti modelinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi problemləri, bu proseslərdə vergilərin rolunun artırılması üzrə məqalədə verilmiş təkliflərdən bəhrələnmək potensialı mövcuddur.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - məqalədə baxılan problemlər istiqamətində kompleks və sistemli təhlillərin aparılması təmin edilməklə bərabər, hazırkı dövrdə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətində vergilərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə metodoloji yanaşmaların dərinlən öyrənilməsi və daha üstün metodoloji üsulların müəyyənəndirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır. Yeni tələblər şəraitində Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin daha səmərəli təşkilində vergilərin rolundan istifadə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənəndirilmiş, bunlarla bağlı təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: sahibkarlıq, vergilər, vergi sistemi, kiçik və orta sahibkarlıq, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri, vergilərin səmərəlilik problemləri, vergilərin səmərəlilik xüsusiyyətləri, vergilərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə metodoloji yanaşmalar.

GİRİŞ

Müasir qlobal çağırışlar şəraitində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və milli resurslardan səmərəli istifadə edilməsi məsələləri maksimum aktualıq təşkil etməkdədir. Davamlı inkişafın tələblərinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın mümkün resurslarından məhsuldar istifadə etməklə bərabər, iqtisadi fəaliyyətdə səmərəlilik və dayanıqlı metodoloji yanaşmalar prioritetlik baxımından fərqlənir. Bu proseslərdə iqtisadiyyata çeviklik verən və güclü antiinhisar potensialı olan fəaliyyət sahəsi kimi sahibkarlığın üzərinə geniş vəzifələr düşür. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılması ilə yanaşı, sosial-iqtisadi inkişafa əlavə təkan verir və yeni iş yerlərinin yaradılmasına, əlavə dəyər və maliyyə mənbələrinin formalaşdırılmasına münbit şərait yaradır [12, s. 73]. Bunlar nəzərə alınmaqla qeyd edə bilərik ki, sahibkarlıq yeni müəssisələrin yaranmasına, yeniliklərə, məhsuldarlığa və iqtisadiyyatın böyüməsinə töhfə verən fəaliyyət sahəsidir. Digər tərəfdən, dünya dövlətləri sahibkarlıq fəaliyyətini təşviq etməklə və fəal şəkildə dəstəkləməklə, ölkədə makro iqtisadi və makromaliyyə sabitliyinin güclənməsinə, yeni vergiqoyma mənbələrinin yaradılmasına təkan verir [4, s. 29].

Bunlarla yanaşı, dövlət tərəfindən vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi və vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi hesabına iqtisadiyyatın artım dinamikasının intensivləşməsi və bu proseslərdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin rolunun artırılması təmin edilir. Yəni, vergilərin stimullaşdırıcı xüsusiyyətlərindən istifadə etməklə dövlət tərəfindən kiçik və orta sahibkarlığın maliyyə təminatı mexanizmləri təkmilləşdirilir və analoji iqtisadi subyektlərin maliyyə resurslarının formalaşdırılmasına, ümumilikdə iqtisadi fəaliyyəti gücləndirmək və genişləndirmək üçün tələb olunan maliyyə vəsaitlərini yaratmasına əlavə dəstək verilir. Bütün bu amillər baxımından hazırkı iqtisadi transformasiyalar şəraitində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində müasir metodoloji yanaşmalar və praktiki mexanizmlər diqqət çəkir.

Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf proseslərinin təhlili, kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyətində vergilərin səmərəliliyinin artırılması baxımından sistemli və davamlı şəkildə tədbirlər görülməkdədir. Hələ 2014-cü il 3 mart tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanı ilə ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər müəyyənləşdirilmiş və reallaşdırılmışdır [11]. Bunlarla bərabər, sahibkarlıq fəaliyyətinə kənar müdaxilələr minimuma endirilmiş, yoxlamalar dayandırılmış və sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi mexanizmləri işlənilmişdir. Nəticədə ölkədə sahibkarlıq institutunun inkişaf etməsi prosesləri intensivləşmiş və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin dərinləşdirilməsi müşahidə edilmişdir. Mərkəzi şəhərlərdə və regionlarda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti kifayət qədər geniş xarakter almışdır. Ümumiyyətlə iqtisadiyyatın əksər sahələrində bu sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti ön plana çıxmışdır. Eyni zamanda, analoji sahibkarlıq subyektləri əhalinin gəlirlərinə artmasında, yoxsulluğun azaldılmasında, məşğulluq problemlərinin həll olunmasında, xidmət sektorunun fəaliyyətinin gücləndirilməsində önəmli funksiyaları yerinə yetirmişdir. 2016-cı il 6 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı ilə Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi təsdiq olunmuşdur [8]. Keçən dövr ərzində strateji yol xəritəsində qarşıya qoyulmuş hədəflərin əksəriyyətinə nail olunmuşdur. Ölkədə iqtisadi fəallığın təmin olunmasında və xüsusilə qeyri-neft-qaz sektorunun diversifikasiyalaşdırılmasında kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin rolu artmışdır. Dövlət tərəfindən stimullaşdırıcı mexanizmlərin fəal şəkildə tətbiq edilməsi, o cümlədən vergi güzəştlərinin müəyyənləşdirilməsi bu sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə dinamizmlik vermiş və iqtisadiyyatın böyüməsində onların töhfəsi artım nümayiş etdirmişdir. Digər

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 44-54.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 44-54.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 44-54.

önəmli bir məsələ – Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2017-ci il 28 dekabr tarixli fərmanı ilə kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarə etmənin təkmilləşdirilməsi olmuşdur [7]. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini koordinasiya edən və bu sahədə dövlətin siyasətini həyata keçirən müvafiq Dövlət Agentliyi yaradılmışdır.

Əsas materiallar və müzakirələr

Qeyd edək ki, Azərbaycanda iqtisadi proseslərin intensivləşdirilməsi və iqtisadi fəallığın artırılması məqsədilə bir sıra vergi güzəştləri tətbiq olunur. Məsələn, ölkəmizdə investisiyaların təşviqinin artırılması üçün 10 il müddətində vergi və gömrük güzəştlərinin verilməsi, idxal-ixrac əməliyyatları dövründə gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi diqqət çəkir. Bundan əlavə, ölkədə qeyri neft-qaz ixracının təşviq edilməsi mexanizmləri vardır və elektron gömrük xidmətlərinin əhatəsi maksimum genişləndirilmişdir [3]. Məmur sahibkar təması demək olar ki, ən aşağı səviyyəyə endirilmişdir və əksər xidmətlərin rəqəmsal mexanizmlər vasitəsilə icrası infrastrukturunu yaradılmışdır. Məhz bunların sayəsində tələb olunan sənədlərin və prosedurların sayı minimuma endirilmiş, malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” formalaşdırılmışdır. Dövlət satınalmaları ilə bağlı qanunvericilik bazası yenilənmiş və şəffaflıq artırılmışdır. Sahibkarlıq fəaliyyətində mühasibat uçotunun və maliyyə hesabatlarının dürüstlüyünün təmin edilməsi, vergi hesabatlarının vaxtında verilməsi və ödənişlərinin qrafikə uyğun aparılması diqqət çəkir. Bundan əlavə, sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün dövlət orqanlarında sahibkarların müraciətlərinin birbaşa cavablandırılmasını həyata keçirən, məlumatlandırma və məsləhət xidmətləri göstərən çağrı mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda, sahibkarlıq fəaliyyətinin gücləndirilməsi istiqamətində görülən tədbirlərin əhatəsi genişlənməkdədir. Qeyd etdiyimiz müxtəlif dövlət dəstəyi mexanizmlərinin verdiyi üstünlüklər və cəlbədicə xüsusiyyətlər kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Ümumilikdə sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət dəstəyi mexanizmləri dünyanın əksər ölkələrində tətbiq olunur və bu istiqamətdə davamlı təşviqedicə tədbirlər görülür [13, s. 32].

Sahibkarlıq fəaliyyətinin gücləndirilməsində sağlam rəqabət mühiti önəmli rol oynayır. Heç də təsadüfi deyildir ki, məhz kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri arasında sağlam rəqabət mühiti olduqda onların inkişaf etməsi və böyüməsi daha intensiv şəkildə gedir. Təəssüf ki, uzun illər ərzində ölkəmizdə antiinhisarçılıq tədbirlərinin səmərəli olması təmin olunmamışdır. Nəticədə iqtisadiyyatın bir çox sahələrində inhisarçılıq meyilləri güclənmiş və bunlar da öz növbəsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmişdir. Məsələn hazırda, yüngül sənaye sahəsində və qida sənayesində inhisarçılıq meyillərinin güclü olması səbəbindən bu mühüm iqtisadiyyat sahələrində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin inkişaf səviyyəsi arzuolunan səviyyədə deyildir. Digər tərəfdən təqdirəlayiq haldır ki, artıq 2023-cü ilin 8 dekabrında Azərbaycan Respublikasının Rəqabət Məcəlləsi təsdiq olunmuşdur [1]. Uzun müzakirəsi gedən bu mühüm sənədin qəbul olunması ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına əlavə stimullar verəcək və hesab edirik ki, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri arasında sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasına, bu müəssisələrin daha fəal şəkildə regional və beynəlxalq bazarlara çıxışına təkan verəcəkdir.

Qeyd edək ki, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərin iqtisadi mahiyyətini özündə əks etdirən bir sıra xüsusiyyətlər mühüm önəm kəsb edir. Belə ki, analoji sahibkarlıq subyektləri böyük həcmdə kapital qoyuluşu tələb etmir, bazar konyukturasının dəyişməsinə operativ reaksiya verir, bazar iqtisadiyyatına yüksək mobillik (çeviklik) verir, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın və əhəlinin müxtəlif məhsullara olan tələbatını ödəməkdə daha tez fəaliyyəti təşkil edə bilirlər. Praktiki funksionallıq və metodoloji yanaşmalar baxımdan kiçik və orta sahibkarlıq

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 44-54.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 44-54.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 44-54.

subyektləri bir sıra funksiyalarını fərqləndirə bilərik: 1) bu sahibkarlıq subyektləri iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərini çevik şəkildə təkmilləşdirə və dəyişə bilirlər, eyni zamanda yeni elmi-texniki tələblərə uyğunlaşırlar; 2) operativliyi ilə analoji müəssisələr iri müəssisələri az çeşidli məhsul istehsalından azad edir və daha innovativ metodların tətbiqində çevikdirlər; 3) müasir çağırışlar şəraitində elmi-texniki tərəqqidə və innovasiyaların reallaşdırılmasında operativ fəaliyyət mexanizmlərinə malikdirlər; 4) kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri iqtisadi risklərdən çəkinmirlər və mümkün riskləri əsasən proqnozlaşdırırlar; 5) bu müəssisələr dövlətin sosial siyasətinin reallaşdırılmasında önəmli funksiyaları öz üzərlərinə götürürlər; 6) kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri əhalinin iqtisadi fəallığının təmin edilməsində ciddi üstünlüklərə malikdirlər və s.

Bunlarla yanaşı, hesab edirik ki, ölkə iqtisadiyyatının böyüməsində, vergi mənbələrinin formalaşdırılmasında və şaxələndirilməsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri daha fəaldırlar. Digər tərəfdən, ölkədə iqtisadiyyat sahələrinin resurslarından səmərəli və məhsuldar istifadə olunmasında, regionlarda tələb olunan müəssisələr şəbəkəsinin yaradılmasında kiçik və orta sahibkarlığın üstünlükləri danılmazdır. Hazırda Azərbaycanda da bu qeyd olunanlar kifayət qədər qabarıq hiss olunur. Belə ki, ölkənin bütün regionlarında analoji sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti genişlənməkdədir və iqtisadiyyatın artım tempinin qorunmasında, yeni artım mənbələrinin yaradılmasında bu sahibkarlıq subyektlərinin rolu böyükdür.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi metodologiyasının təkmilləşdirilməsinə daim ehtiyac qalmaqdadır. Belə ki, yeni çağırışlar, iqtisadi transformasiyalar və dövrün tələbləri kontekstində sahibkarlıq fəaliyyətinin mövcud mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və ya daha üstün metodoloji praktiki fəaliyyət alətlərinin hazırlanması lazım gəlir. Buna görə də sahibkarlıq fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarətinin və dəstək mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi vacibdir [14, s. 156]. Eyni zamanda, sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində dövlət nəzarəti fərdi sahibkarlar və təşkilatlar tərəfindən normativ-hüquqi aktların müəyyən tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün bir növ monitorinq sistemidir. Sahibkarlığın iqtisadi inkişafa verdiyi mühüm töhfələr nəzərə alınmaqla, onun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında və vergilərin toplanması vasitəsilə dövlət büdcəsinin formalaşmasında rolu obyektiv qiymətləndirilməlidir. Bunlarla bərabər, sahibkarlıq fəaliyyətinin modelləşdirilməsi və onların cəmiyyətin ictimai maraqlarının təmin olunmasında iştirakı, istehsal mallarının fasiləsiz təminatında rolu və s. məsələlər ciddi şəkildə araşdırılmalı və obyektiv olaraq nəzərə alınmalıdır.

Biz əvvəldə də qeyd etdik ki, kiçik və orta sahibkarlığın vergilər vasitəsilə stimullaşdırılması və bununla əlaqədar vergilərin tənzimlənməsi mühüm dövlət dəstəyi mexanizmlərindən biridir. Bu halda vergilərdən azad edilmə mexanizmləri heç də vergilərin birbaşa azalması anlamına gəlmir. Belə ki, vergilərin stimullaşdırıcı xüsusiyyətlərindən istifadə edən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti nəticəsində əlavə vergiqoyma bazaları yaranır və dolayı olaraq istehlak bazarında fəallıq artır, yəni digər vergitutma bazaları hesabına dövlət büdcəsinin gəlirləri təmin olunur. Ümumilikdə vergitutma bazasının təkmilləşdirilməsi iqtisadiyyatın müxtəlif fəaliyyət subyektlərinin dəstəklənməsi kimi də baxıla bilər [15, s. 78]. Əlavə edək ki, iqtisadi tənzimləmə proseslərində vergilər əsas mexanizmlərdən və alətlərdən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan ölkəmizdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin tənzimlənməsi və bu proseslərdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin rolunun artırılması üçün vergilərin strukturu-
nun optimallaşdırılması, onların stimullaşdırıcı xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması məqsəduy-
gundur [2, s. 101]. Kiçik və orta sahibkarlar üçün tətbiq olunan vergi güzəştləri onların fəaliyyəti

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 44-54.

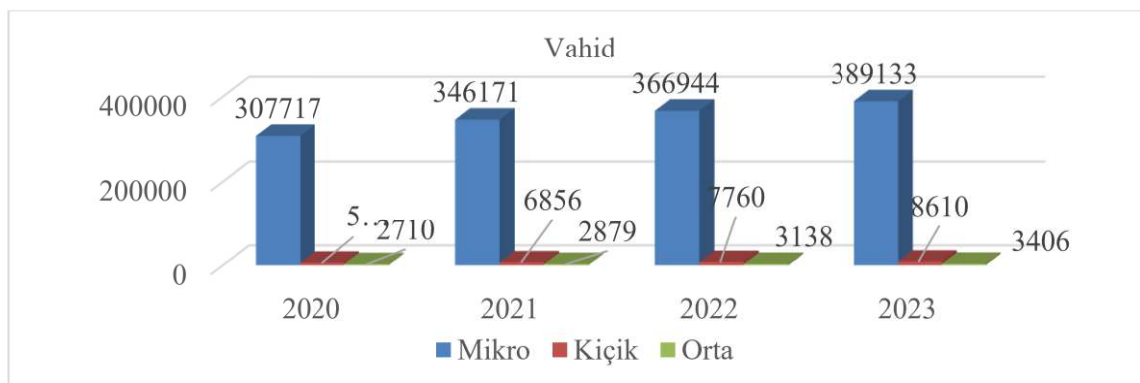
AUDIT 2025, 3 (49), pp. 44-54.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 44-54.

yətinə dinamiklik verməklə yanaşı, yeni texnologiyaların və avadanlıqların alınmasında maliyyə resurslarının formalaşdırılmasına və kapital qoyuluşunun artırılmasına əlavə imkanlar yaradır [9, s. 87].

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 21 dekabr 2018-ci il tarixli qərarı ilə mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin meyarları yenilənmişdir və təkmilləşdirilmişdir. Həmin qərara əsasən mikro sahibkar 10-a qədər işçiyə və illik gəliri 200 min manata qədər olanlar, kiçik sahibkar 11-50 işçisi və 200 min – 3 milyon manat gəliri olanlar, orta sahibkar isə 51-250 işçi və 3–30 milyon manat gəliri olanlar sayılır [10].

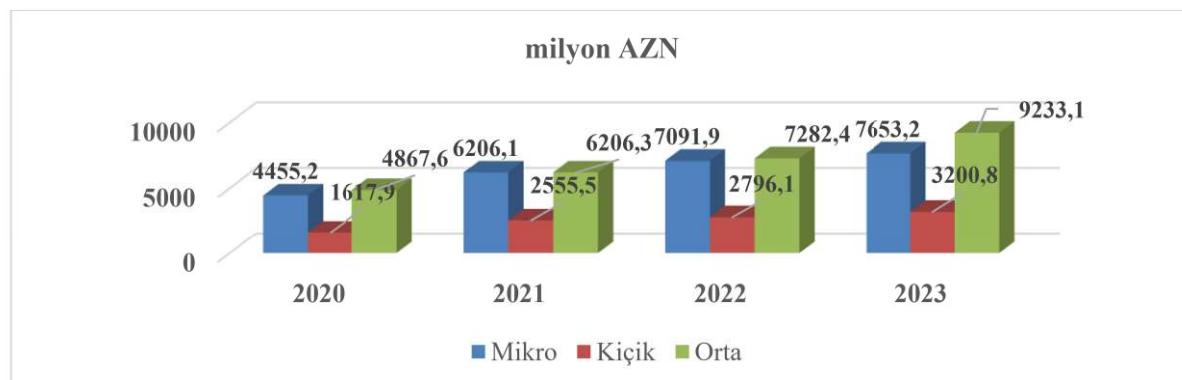
Bu meyarlara uyğun olaraq Azərbaycanda mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı şəkil 1-də verilmişdir.

Şəkil 1. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin sayı
(ARDSK- <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship>)

Şəkil 1- dən göründüyü kimi 2023-cü ildə Azərbaycanda ümumilikdə 401149 sahibkarlıq subyekti fəaliyyət göstərmişdir. Bu subyektlərin 97,0%-ni mikro, 2,1%-ni kiçik, 0,9%-ni isə orta sahibkarlıq təşkil etmişdir. Əvvəlki illə, yəni 2022-ci illə müqayisədə sahibkarlıq subyektlərinin ümumi sayında 23307 vahid artım qeydə alınmışdır ki, bu da 6,2%-lik ümumi artıma bərabərdir. Artımın 22189 vahidi və ya 6,0%-i mikro, 850 vahidi və ya 10,9%-i kiçik, 268 vahidi və ya 8,5%-i isə orta sahibkarlıq subyektlərinin payına düşmüşdür.

Sahibkarlıq subyektlərinin sayındakı bu artım, onların iqtisadiyyata yaratdığı əlavə dəyərin də yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu artımın dinamikasını isə şəkil 2-də əks etdirmişik.

Şəkil 2. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üzrə yaradılmış əlavə dəyərin artım dinamikası (ARDSK- <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship>)

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 44-54.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 44-54.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 44-54.

Şəkil 2-dən çıxış etsək 2023-cü ildə araşdırılan sahibkarlıq subyektləri tərəfindən 20087,1 milyon AZN həcmində əlavə dəyər yaradılıb ki, bu göstərici 2022-ci illə müqayisədə 2 916,7 milyon AZN və ya 17,0% çoxdur. Bu artımın 561,3 milyon AZN-i və ya 7,9%-i mikro sahibkarlıq, 404,7 milyon manatı və ya 14,5%-i kiçik sahibkarlıq, 1950,7 milyon AZN-i və ya 26,8%-i isə orta sahibkarlıq subyektlərinin payına düşür. Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafı və dayanıqlı iqtisadi artımın təmin olunması baxımından kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri önəmli rol oynayır. Bu sektor ölkədə məşğulluğun artırılması, regionların inkişaf etdirilməsi, innovasiyaların tətbiqi və yerli məhsul istehsalının təşviqi baxımından əhəmiyyətli bir alətə çevrilmişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin inkişafında bir sıra maneələr və struktur problemlər mövcuddur ki, onların həlli bu sahənin potensialını tam reallaşdırmağa imkan verə bilər.

Əvvəla, Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin qarşılaşdığı əsas problemlərdən biri maliyyə vəsaitlərinə çıxış imkanlarının məhdudluğudur. Böyük korporasiyalar kimi geniş kapital bazasına malik olmayan kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri, banklardan kredit almaqda sıxıntılar yaşayır. Bank kreditlərinin yüksək faiz dərəcələri, girov təminatlarının sərt tələbləri və alternativ maliyyə mənbələrinin (məsələn, vençur kapitalı, biznes mələkləri və s.) yetərsiz inkişafı sahibkarların fəaliyyətinə ciddi təsir göstərir. Bu problemin həlli üçün dövlət tərəfindən zamanət mexanizmlərinin genişləndirilməsi, güzəştli kredit proqramlarının artırılması kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün xüsusi maliyyə institutlarının yaradılması zəruridir. Bunlarla bərabər bu subyektlərin maliyyə problemlərinin həllində vergilərin stimullaşdırıcı xüsusiyyətlərindən daha fəal istifadə edilməsi səmərə verə bilər. Digər tərəfdən, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadiyyatda aktiv rol oynaması üçün onların kifayət qədər maliyyə resurslarına çıxış imkanı olmalıdır. Ənənəvi bank kreditləri bu baxımdan əsas maliyyə mənbəyi sayılır, lakin yüksək faiz dərəcələri, girov tələblərinin sərtliyi və kredit tarixçəsinin məhdudluğu bu sahədə problemlər yaradır. Bir çox kiçik və orta sahibkarlıq subyekti ya lazımi girov təqdim edə bilmir, ya da bankların riskli hesab etdiyi sahələrdə fəaliyyət göstərdiyindən maliyyə institutlarından istədiyi dəstəyi ala bilmir. Nəticədə maliyyələşmədə boşluq yaranır və bu, sahibkarların genişlənməsi, innovativ texnologiyalara keçidi və rəqabət qabiliyyətinin artması prosesini ləngidir.

Son illər Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın bank kreditləşdirilməsinin mövcud vəziyyətini təhlil etmək üçün onların kredit portfelinə diqqət yetirmək gərəkdir.

Şəkil 3. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin biznes portfelinin həcmi (ARMB-nin hesabatları əsasında hazırlanmışdır).

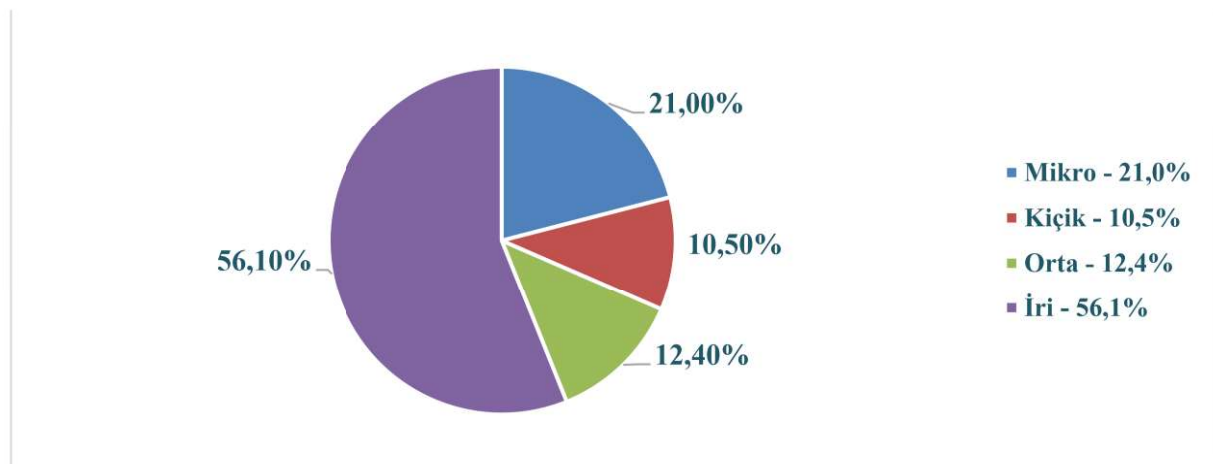
<https://uploads.cbar.az/assets/c6426af9cd2368b44eb7ca4c6.pdf>.

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 44-54.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 44-54.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 44-54.

Şəkil 3-dən görünür ki, sahibkarlıq subyektlərinin COVID-19 pandemiyasından sonra biznes porfelində davamlı artım müşahidə edilmiş və 2024-cü ildə onların həcmi ən yüksək, yəni 18787,2 milyon AZN olmuşdur. Onun ayrı-ayrı sahibkarlıq subyektləri üzrə xüsusi çəkisi şəkil 4-də əksini tapıb.

Şəkil 4. Azərbaycanda 2024-cü ildə ayrı-ayrı sahibkarlıq subyektləri üzrə biznes portfelinin həcmi (ARMB-nin hesabatlari əsasına hazırlanmışdır)
<https://uploads.cbar.az/assets/c6426af9cd2368b44eb7ca4c6.pdf>.

Şəkil 4-ə nəzərən demək olar ki, banklar kreditləri əsasən iri sahibkarlıq subyektlərinə vermişdir. Belə ki, 2024-cü ildə həmin kreditlərin həcmi 14787,2 milyon AZN olub ki, bunun 56,1%-i iri, 22,9%-i kiçik və orta, 21,05-i isə mikro sahibkarlıq subyektlərinin payına düşür.

Hesab edirik ki, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində vergilərin rolu dövrün çağırışlarına uyğun şəkildə tənzimlənməlidir. İlk növbədə analoji sahibkarlıq subyektlərinə vergi yükünün təsiri maksimum optimallaşdırılmalıdır [5, s. 17]. Digər tərəfdən, vergilər iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasında önəmli rol oynadığından, onların tənzimlənməsi zamanı bu qeyd edilən xüsusiyyətlərin təsiri nəzərə alınmalıdır [6, s. 79]. Bunlarla bərabər, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin daha səmərəli təşkilində bir qrup metodoloji və praktiki yanaşmalar nəzərə alınmalıdır: 1) İlk növbədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını stimullaşdıran vergi güzəştləri tətbiq olunmalıdır; 2) Bu sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi məqsədilə əsaslandırılmış və maksimum səmərəli maliyyə köməyi proqramları hazırlanmalı və tətbiq olunmalıdır; 3) Analoji sahibkarlıq subyektlərinin innovasiya fəaliyyətinin inkişaf proqramları və uzunmüddətə hesablanmış maliyyə dəstəyi mexanizmləri olmalıdır; 4) Dövlət strukturlarına məxsus iqtisadi subyektlərdə keçirilən tenderlərdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəal iştirakına şərait yaradılmalı və dəstək göstərilməlidir; 5) Xarici ticarət fəaliyyətinin təşkilində və beynəlxalq bazarlara çıxışın təmin olunmasında müvafiq dəstəyin göstərilməsi; 6) Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə idxal mallarının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq sadələşdirilmiş prosedurların tətbiq edilməsi və s.

Hesab edirik ki, sahibkarlıq subyektlərinin vergi potensialının reallaşdırılması məqsədilə müxtəlif idarəetmə strukturlarının qarşılıqlı əlaqəsinin səmərəli təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 44-54.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 44-54.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 44-54.

edir. Belə ki, mühasibat uçotu şöbəsi mühasibat uçotunun müvafiq hesabları üzrə faktiki məlumatları formalaşdıraraq konsolidasiya edir və bundan sonra, müvafiq registrlər və hesabatlılıq formaları tərtib edərək cari dövrün mühasibat uçotunun məlumatlar sistemini formalaşdırır. Digər tərəfdən, analoji sahibkarlıq subyektlərində əvvəlki dövrə aid əldə olunan mühasibat uçotu məlumatları əsasında vergi potensialı haqqında proqnoz məlumatlarını hazırlamaq mümkündür. Bunlar isə öz növbəsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin daha optimal planlaşdırılmasına, idarə edilməsinə və proqnozlaşdırılmasına imkan verir. Sahibkarlıq subyektinin müvafiq hədəflərini özündə əks etdirən biznes-planın əsaslandırılması və bu istiqamətdə vergi potensialının obyektiv qiymətləndirilməsi, qiymətlərin və risklərin balanslaşdırılması və s. məsələlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bunlarla yanaşı, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində vergilərin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə xarici və daxili amillərin sahibkarlıq subyektinin vergi potensialına mümkün təsirləri daha dərinlən araşdırılmalı və nəzərə alınmalıdır.

Y E K U N

Beləliklə, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində vergilərin səmərəliliyinin artırılması müasir dövrün obyektiv zərurətindən ortaya çıxır və bununla bağlı bir qrup məsələlərin və amillərin diqqət mərkəzində saxlanılmasını vacib sayırıq:

- sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində vergi tutulmalı olan obyektlərin meydana çıxmasının sistematik şəkildə izlənməsi, vergi bazasının, eləcə də büdcəyə ödənilməli olan vergi məbləğlərinin müəyyən edilməsi, onların tənzimlənməsi tədbirləri görülməlidir;

- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə təminatının gücləndirilməsi məqsədilə vergilərin optimallaşdırılması və vergi potensialının daha ciddi şəkildə əsaslandırılmaqla proqnozlaşdırılması təmin edilməlidir;

- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində real vergi potensialının qiymətləndirilməsinin səmərəliliyi dərinlən təhlil edilərək qiymətləndirilməli və onun vergi daxil olmalarına təsiri müəyyənəşdirilməlidir;

- vergi ödənişlərində tarazlığa, dövlətin və vergi ödəyicilərinin maraqları arasında optimallığa nail olmaqdan ötrü kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükünün tənzimlənməsi və əsaslandırılması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir;

- vergi mexanizmi iqtisadiyyatın tənzimləyicisi funksiyasını yerinə yetirdiyindən, bununla bağlı təşkilati, hüquqi və idarəetmə mexanizmlərinin maksimum təkmilləşdirilməsi təmin olunmalıdır;

- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində vergilərin tənzimlənməsi və vergi güzəştləri mexanizmlərinin tətbiqi zamanı bir qrup mexanizm və alətlərdən istifadə edilməsi daha çox səmərə verə bilər: 1) vergi ödənişləri üzrə müəyyən dövrə qədər möhlətin verilməsi; 2) sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində investisiya təyinatlı vergi kreditlərinin verilməsi; 3) vergi tətilləri və amnistiyası; 4) vergilərin strukturunun təkmilləşdirilməsi və dərəcələrin optimallaşdırılması; 5) vergitutma mexanizminin tənzimlənməsi və vergilərdən azad edilməsi və s.

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 44-54.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 44-54.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 44-54.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikasının Rəqabət Məcəlləsi, (2023). Azərbaycan Respublikasının 2023-cü il 8 dekabr tarixli 1051-VIQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.
2. Ələkbərov Ə.Ə. İqtisadi tənzimlənmə məqsədi üçün Azərbaycanda vergilərin strukturunun optimallaşdırılması istiqamətləri. Azərbaycanın vergi jurnalı, 2016. –3 (129), – s.97-108.
3. Əliyev Ş.T. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri // “Audit” jurnalı, Bakı, 2019, № 04. –s. 61-73. <https://audit-journal.az/files/articles/31.pdf>.
4. Əliyev Ş.T. Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi problemləri və maliyyə-kredit sisteminin inkişafının müasir aspektləri // Audit, – 2017. № 03, – s. 26-40.
5. Həsənlı Y., Süleymanova A. (2018). Azərbaycan Respublikasında optimal vergi yükünün ekonometrik modelləşdirilməsi. Azərbaycanın vergi jurnalı, – 1 (316), – s.15-20.
6. Xodov L.Q. Vergilər və iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi. – Bakı: UNEC, – 2019. – 182 s.
7. Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2017-ci il tarixli Fərmanı. Bakı.
8. Kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
9. Qasımov İ.E. Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətində vergi sahəsində tənzimlənmənin əsas istiqamətləri. Qərbi Kəspı Universitetinin xəbərləri 2017. № 1, s. 84-92.
10. Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü “meyarları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı, 21 dekabr 2018.
11. Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 03 mart 2014-cü il tarixli Fərmanı.
12. Алиев Ш.Т. Актуальные проблемы и перспективы экономики Азербайджана на рубеже XXI века // Журнал «Финансовая экономика», Москва, РФ, 2021, № 09. – с.71-76. <http://arhvak.minobrnauki.gov.ru/web/guest/87>.
13. Болатханова З.А., Сыздыков Е.К. (2018). Государственная поддержка развития предпринимательства в республике Казахстан. International Journal of Innovative Technologies in Economy, – 5(17), Vol.1, – с.30-35.
14. Костина М.Р. Проблемы государственного контроля в сфере предпринимательской деятельности / М.Р.Костина, А.Л.Шевцов // Эволюция государства и права: проблемы и перспективы: сборник научных трудов 2-й Международной научной конференции, Курск, 27 марта 2020 года. – С. 155-158.
15. Майбуrow И.А., Соколовская А.М. Теория налогообложения. Москва, Юнити-Дана, 2011. – 332 с.

*Mehriban Mirgasim Isgandarova,
Ph.D. Student,
Azerbaijan Cooperation University,
E-mail: vahabzademehriban24@gmail.com
© M.M. Isgandarova, 2025*

METHODOLOGICAL ASPECTS OF INCREASING TAX EFFICIENCY IN SMALL AND MEDIUM BUSINESSES

A B S T R A C T

The purpose of the research is to examine and identify the methodological features of improving tax efficiency in the activities of small and medium-sized enterprises (SMEs) in the current period. The article presents approaches to enhancing the effectiveness of taxes applied to SMEs, which constitute one of the key directions of entrepreneurship. Taking into account new challenges, the study develops recommendations and proposals aimed at improving tax efficiency in the operations of small and medium-sized enterprises.

The methodology of the research - methodologically, the study is grounded in the use of scientific abstraction, analysis, synthesis, and comparative evaluation, supported by a systematic and comprehensive approach to the issues under consideration. The research also draws upon and integrates methodological perspectives developed by a number of leading scholars in the field.

The practical importance of the research - the obtained and substantiated scientific and practical results can be utilized in the development of mechanisms and instruments that enhance tax efficiency in the activities of small and medium-sized enterprises under the conditions of modern economic transformations.

The results of the research - in terms of research findings, it should be noted that there is potential to benefit from the proposals presented in the article for the formation and development of a small and medium-sized enterprise (SME) activity model that incorporates mechanisms aimed at improving economic processes, optimizing expenditures, and enhancing the overall efficiency of economic activity, as well as for strengthening the role of taxation in these processes.

The originality and scientific novelty of the research - in the article, along with conducting comprehensive and systematic analyses of the issues under consideration, the necessity of thoroughly examining methodological approaches to improving tax efficiency in the activities of small and medium-sized enterprises (SMEs) and identifying more advanced methodological frameworks has been substantiated. Under new requirements, the directions for improving the mechanisms of utilizing the role of taxation in ensuring the more effective organization of SME activities in Azerbaijan have been identified, and corresponding recommendations have been proposed.

Keywords: entrepreneurship, taxes, tax system, small and medium-sized businesses, small and medium-sized business entities, tax efficiency problems, tax efficiency features, methodological approaches to improving tax efficiency.

*Искендарова Мехрибан Миргасым кызы,
докторант,
Азербайджанский Университет Кооперации,
E-mail: vahabzademecriban24@gmail.com
© Искендарова М.М., 2025*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ НАЛОГОВОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Р Е З Ю М Е

Цель исследования – изучить и выявить методологические особенности повышения эффективности налогообложения в деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства (МСП) в современных условиях. В статье представлены подходы к повышению результативности налогов, применяемых к МСП, которые составляют одно из ключевых направлений предпринимательской деятельности. С учётом новых вызовов разработаны рекомендации и предложения, направленные на улучшение налоговой эффективности в деятельности малых и средних предприятий.

Методология исследования – методологически исследование основано на применении научной абстракции, анализа, синтеза и сравнительной оценки, поддерживаемых системным и комплексным подходом к рассматриваемым вопросам. В работе также использованы и интегрированы методологические подходы, разработанные рядом ведущих учёных в данной области.

Практическая значимость исследования – полученные и обоснованные научно-практические результаты могут быть использованы при разработке механизмов и инструментов, способствующих повышению налоговой эффективности в деятельности малых и средних предприятий в условиях современных экономических трансформаций.

Результаты исследования – в контексте результатов исследования следует отметить, что существует потенциал использования предложений, представленных в статье, для формирования и развития модели деятельности малых и средних предприятий, включающей механизмы, направленные на совершенствование экономических процессов, оптимизацию расходов и повышение общей эффективности хозяйственной деятельности, а также на усиление роли налогообложения в этих процессах.

Оригинальность и научная новизна исследования – в статье наряду с проведением комплексного и системного анализа рассматриваемых вопросов обоснована необходимость глубокого изучения методологических подходов к повышению налоговой эффективности в деятельности субъектов МСП и выявления более совершенных методологических концепций. В условиях новых требований определены направления совершенствования механизмов использования роли налогообложения для более эффективной организации деятельности МСП в Азербайджане и представлены соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: предпринимательство, налоги, налоговая система, малый и средний бизнес, субъекты малого и среднего бизнеса, проблемы налоговой эффективности, особенности налоговой эффективности, методологические подходы к повышению налоговой эффективности.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
29.04.2025
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
26.05.2025
Çapa qəbul olunmuşdur: 27.06.2025*

*Дата поступления статьи в
редакцию: 29.04.2025
Отправлено на повторную обработку:
26.05.2025
Принято к печати: 27.06.2025*

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 29.04.2025
Send for reprocessing: 26.05.2025
Accepted for publication: 27.06.2025*